

EL PAPER D'EGIPTE EN EL COMERÇ DELS METALLS D'OCCIDENT A LA BAIXA ÈPOCA *

JOSEP PADRÓ **

Algunes de les coses que ens proposem explicar en aquesta comunicació ja han estat dites —més o menys extensament— per nosaltres mateixos a d'altres llocs. Creiem, de totes maneres, útil repetir-les aquí per una sèrie de raons. Primerament, perquè les nostres idees, potser encara no prou estructurades, han estat escampades per diverses comunicacions i conferències —algunes encara no publicades—, sobre temes diversos tals com l'egiptologia, els fenicis o la iberització. En ésser aquesta una Reunió d'Economia Antiga de la Península Ibèrica, ens proposem ara presentar un seguit de raonaments, estructurats amb més o menys coherència, sobre uns quants fets que creiem que poden interessar a la història econòmica mediterrània en general, i a la de la Península molt en particular.

En segon lloc, el fet que les nostres idees hagin ja merescut l'atenció d'alguns investigadors i que hagin estat criticades amb arguments més o menys sòlids, ens ha obligat a replantejar-nos la qüestió. D'aquesta manera hem continuat les nostres recerques amb el resultat de trobar noves proves, de reelaborar vells arguments i fins i tot d'haver-ne de matisar i de bandejar algun. El resultat d'aquesta reelaboració, circumscrit als fets d'història econòmica i a les proves concretes que ens han permès d'establir-los, és el que anem a exposar.

Es una dada actualment ben establerta que Egipte, tot al llarg de la seva Història i fins a l'Imperi Nou, no va disposar mai ni amb regularitat ni amb abundància de bronze.¹ La raó no era altra que la dificultat per a obtenir estany. El fet de no disposar d'una font que subministrés estany amb prou regularitat a Egipte, va determinar que al llarg de tot el segon mil·lenni el coure i, fins i tot, la pedra hi fossin encara d'un ús netament predominant. Més encara, les tècniques metal·lúrgiques van experimentar un notable retardament, arribant-se a dubtar que a Egipte fos conegut l'estany en estat pur, pensant-se més aviat que devia arribar en lingots ja alejats amb coure.² En tot cas, hom ha remarcat també que el vocabulari egipci de l'època ignora totalment l'estany i que confon el bronze amb el coure. El lloc de procedència del bronze que arribava per aquesta època a Egipte ens és totalment desconegut.³

* El text d'aquest treball va estar presentat com a comunicació a la II Reunió d'Economia Antiga de la Península Ibèrica, celebrada a Barcelona el març de 1982.

** Universitat Central de Barcelona.

1. A. LUCAS and J. R. HARRIS, *Ancient Egyptian Materials and Industries*, Londres, 1962, pp. 220-223.

2. G. POSENER, S. SAUNERON et J. YOYOTTE, *Dictionnaire de la civilisation égyptienne*, París, 1959, pp. 75 i 171-172.

3. *Ibid.*, p. 172; A. ERMAN, H. RANKE, *La Civilisation Égyptienne*, "Bibliothèque Historique", París, 1976 (trad. francesa, reimpressió de l'edició de 1963), p. 619.

Hom pot ben dir que el bronze fa la seva aparició real a Egipte a partir de la Baixa Època, ja durant el primer mil·lenari. Curiosament, aquest fet coincideix cronològicament amb les primeres navegacions dels fenicis a Occident i el seu establiment, segons les fonts escrites, a Cadis. La relació inequívoca entre el desenvolupament de la colonització fenícia a la Península i l'arribada creixent de bronze a Egipte, creiem que a partir d'aquest moment es posarà cada vegada més de manifest.

A partir del començament de la Dinastia XXII i durant tot l'anomenat Període Libi (c. 945-715), les relacions d'Egipte amb Fenícia i amb tota la zona de Llevant augmenten de manera considerable: les estàtues de Sesonquis I (c. 945-924), Osorcó I (c. 924-889) i Osorcó II (c. 874-850) descobertes a Biblos, havien estat consagrades a la deessa local per successius reis biblites i testimonien les excel·lents relacions com a mínim d'aquesta ciutat amb Egipte;⁴ i els nombrosos vasos d'alabastre descoberts a Samària —a nom d'Osorcó II— i a Assur —un possiblement a nom del futur rei Tacelotis III (c. 754-734)—, procedents aquests darrers del saqueig per part dels assiris del palau d'Abdimilkutti, rei de Sidó, ademés d'alguns altres elements arqueològics,⁵ provenen de la importància de les relacions diplomàtiques i comercials d'Egipte amb Fenícia i Palestina durant les Dinasties XXII i XXIII.⁶ L'exportació, per via comercial i diplomàtica, de vasos d'alabastre egipcis, era ja cosa normal en temps de l'Imperi Nou, i el costum va ésser, obviament, reprès pels reis de les Dinasties Líbies per a les seves transaccions amb l'exterior.⁷ Molts d'aquests vasos, a la seva vegada, van viatjar fins a Occident, i el lot més important ha estat trobat a Almuñécar, a la costa mediterrània d'Andalusia, reutilitzats com a urnes cineràries a una necròpolis del segle VIII i començament del VII.⁸ Entre aquests vasos, alguns ostenten els noms d'Osorcó II, Tacelotis II (c. 850-825) i Sesonquis III (c. 825-773).⁹

L'època de les Dinasties XXII i XXIII, altrament, és també quan la indústria del bronze egípcia arriba a realitzar les seves primeres obres d'art;¹⁰ per no citar més que algunes obres molt conegudes, recordem les estàtues de la Dama Takuix, la del rei Petubastis (c. 818-793) i, sobretot, la de la reina Karomana, muller de Tacelotis II.¹¹

La coincidència cronològica entre la realització d'aquestes primeres obres d'art egípcies en bronze, l'augment de les relacions de tota mena entre Egipte i Fenícia i l'arribada de les primeres manufactures egípcies que han estat trobades a la Península Ibèrica, ens sembla excessiva per a no ésser més que casual. Aquesta coincidència resulta encara més realçada pel fet que la reina Karomama, representada per la millor estàtua de bronze coneguda que ha produït l'art egípciu, sigui precisament la muller de Tacelotis II, faraó els noms del qual apareixen a una de les jerres d'alabastre d'Almuñécar.

4. J. LECLANT, *Les relations entre l'Égypte et la Phénicie du voyage d'Ounamon à l'expédition d'Alexandre, a The Role of the Phoenicians in the Interaction of Mediterranean Civilizations*, a Papers presented to the Archaeological Symposium at the American University of Beirut, 1967, Beirut, 1968, pp. 12-13; K. A. KITCHEN, *The Third Intermediate Period in Egypt (1100-650 B. C.)*, Warminster, 1973, pp. 292-293, 308-309 i 324; l'estàtua de Sesonquis I va ésser dedicada per Abibaal, rei de Biblos; la d'Osorcó I pel rei Elibaala.

5. LECLANT, *Les relations...*, cit., p. 13; KITCHEN, *Third Int. Period...*, cit., p. 324; I. GAMER-WALLERT, *Ägyptische und ägyptisierende Funde von der Iberischen Halbinsel*, en "Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients", Reihe B, Nr. 21, Wiesbaden, 1978, pp. 42-44.

6. J. YOYOTTE, *Égypte Ancienne*, a *Histoire Universelle*, I. *Des origines à l'Islam*, a "Encyclopédie de la Pléiade", Paris, 1956, p. 223.

7. KITCHEN, *Third Int. Period...*, cit., p. 324, nota 451.

8. M. PELLICER CATALAN, *Excavaciones en la necrópolis púnica "Laurita" del Cerro de San Cristóbal (Almuñécar, Granada)*, a "Excavaciones Arqueológicas en España", 17, Madrid, 1963. Sobre la cronologia de la necròpolis, hom pot consultar particularment: J. PADRO i PARCERISA, *Precisiones sobre la identificación del cartucho de un rey Sheshong en Almuñécar, a XIII Congreso Nacional de Arqueología (Huelva, 1973)*, Zaragoza, 1975, pp. 751-758; H. SCHUBART, *Las excavaciones de Torre del Mar y el panorama arqueológico de las fundaciones de colonias fenicias en la costa mediterránea de la Península Ibérica, a L Aniversario de la Fundación del Laboratorio de Arqueología, 1924-1974*, "Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia", 11, Valencia, 1975, p. 201.

9. KITCHEN, *Third Int. Period...*, cit., p. 324, nota 451; PADRO, a *XIII CNA*, cit., pp. 751-758.

10. YOYOTTE, a *Hist. Univ...*, cit., p. 230.

11. Una bona fotografia de la Dama Takuix, pot ésser vista a J. PIRENNE, *Historia de la Civilización del Antiguo Egipto*, Barcelona, 1971, vol III, lám. davant la p. 69 (edició castellana); una de la reina Karomama, a la mateixa obra davant la p. 80. L'estàtua de bronze de Petubastis, fundador de la Dinastia XXIII, pertany a la Col·lecció Calouste Gulbenkian, de Lisboa.

Els fets, però, no són vistos així per Gamer-Wallert. Segons aquesta autora, els vasos d'alabastre d'Almuñécar no són el resultat de les relacions comercials exteriors d'Egipte en temps de la Dinastia XXII, Dinastia que mantingué la capital a Tanis, sinó el producte del saqueig de tombes i palaus egipcis.¹² Sempre segons aquesta autora, la necròpolis d'Almuñécar hauria estat fundada cap a mitjan o ja dins la 2a meitat del segle VII, mentre que un gran saqueig de la necròpolis real de Tanis hauria tingut lloc entre els segles VIII i VII, després de la mort de Sesonquis III i abans de la inauguració de la necròpolis d'Almuñécar. Els responsables del saqueig de la necròpolis real de Tanis, així com d'altres tombes i palaus egipcis, haurien estat els etíops del regne de Napata, fundadors de la Dinastia XXV, i unificadors d'Egipte per la força de les seves armes. Els mateixos reis etíops, desitjosos de mantenir relacions cordials amb fenicis i altres pobles de Palestina, haurien estat els qui van repartir per aquestes contrades de forma generosa les despulles dels seus vençuts enemics, i especialment les dels reis tanites de la Dinastia XXII.¹³

Malauradament, aquesta arriscada hipòtesi és pràcticament inviable, degut a tot un seguit de raons:

— El saqueig de la necròpolis de Tanis només és, per ara, una hipòtesi de Gamer-Wallert, del tot indemostrable. Les tombes que coneixem —entre les que hom compta precisament les d'Osorcó II, Tacelotis II i Sesonquis III— generalment estan remenades per les successives inhumacions, i encara no totes; només en algun cas estan robades, i encara no del tot.¹⁴ No ens podem creure, d'altra banda, que "lladres sense escrúpols" entressin a la tomba de Tacelotis II per a endur-se'n el voluminós i pesat vas d'alabastre que hom ha trobat a Almuñécar, i que es deixessin sobre la mòmia del rei les joïes que els arqueòlegs han recollit en excavar la tomba.¹⁵

— No hi ha cap indici que permeti ni tant sols sospitar que els etíops saquegessin Tanis o la seva necròpolis real. Cap a l'any 728 Osorcó IV, darrer representant de la Dinastia XXII, va oferir la seva submissió al rei etiop Piankhy; i l'anexió de tot Egipte pel successor d'aquest, Sabacó, cap a l'any 715, no va produir, que sapiguem, cap mena de violència a Tanis en concret.¹⁶

— Sabacó, ademés, va mantenir relacions diplomàtiques correctes amb els assiris; i no sols no va ajudar a sublevar-se ni a fenicis ni a altres poblacions de Palestina, sinó que fins i tot va concedir l'extradició d'algun rebel que havia buscat refugi a Egipte i que va ésser entregat a Assíria.¹⁷

— Finalment, la inauguració de la necròpolis d'Almuñécar, no és del segle VII, sinó del segle VIII, i fins i tot bastant antiga dins d'aquest segle.¹⁸ Els arguments basats sobre l'epígraf fenici, avançats per Gamer-Wallert i deguts a Röllig són massa febles i gens provatoris.¹⁹ En aquest cas és ben clar que l'epigrafia depèn —cronològicament parlant de l'arqueologia, i no a l'inrevés. Per tant, els vasos d'alabastre egipcis van començar a ésser utilitzats com a urnes cineràries a Almuñécar quan encara els reis de la Dinastia XXII residien i s'enterraven ben tranquil·lament a Tanis.

En conseqüència, i encara que algun vas d'alabastre pugui procedir en efecte d'alguna tomba egípcia saquejada, creiem que queda prou demostrat que la proliferació de vasos d'alabastre fora d'Egipte és deguda essencialment a l'augment de les relacions comercials i diplomàtiques egípcies, durant la Dinastia XXII, amb l'exterior, i més concretament amb Fenícia.

12. GAMER-WALLERT, *Funde...*, cit., pp. 41-42 i 242-245.

13. GAMER-WALLERT, *Funde...*, cit., pp. 41-45.

14. P. MONTET, *Les énigmes de Tanis*, "Bibliothèque Historique", París, 1952, pp. 106-122. La mera existència d'aquestes tombes, algunes d'elles absolutament intactes, parla ja contra la possibilitat d'un saqueig generalitzat de la necròpolis i de la ciutat.

15. T. G. H. JAMES, *The Archaeology of Ancient Egypt*, a "The Bodley Head Archaeologies", Londres, 1974, p. 103.

16. KITCHEN, *Third Int. Period...*, cit., pp. 363-366, 376 i 378-379.

17. KITCHEN, *Third Int. Period...*, cit., p. 380.

18. *Vide referències cronològiques a la nota 8.*

19. GAMER-WALLERT, *Funde...*, cit., p. 44.

Que l'objectiu prioritari de la colonització fenícia a Occident era l'obtenció de metalls, en general, i de bronze, en particular, és cosa ben sabuda des de fa temps. Que els grecs eren clients dels fenicis, per tal d'alimentar la seva pròpia indústria del bronze, com a mínim durant bona part de l'Època Arcaica, és quelcom que ja ha estat observat.²⁰ En canvi, que Egipte pogués comprar bronze als fenicis, per obvi que ara ens pugui semblar, és un fet històric que ha passat ben desapercebut, fins a l'extrem que hi ha egipcílegs que manifesten ignorar d'on obtenien els egipcis el bronze.²¹

Si examinem el contexte històric en què s'havien de moure els fenicis, la cosa és ben clara: el floreixement de la colonització fenícia exigia disposar de bons clients al Pròxim Orient. Ara bé, aquests clients no eren ni els assiris ni, més endavant, els babilònics, que no tenien necessitat de comprar; els hi era suficient saquejar o exigir tributs. Tampoc no podien ésser clients importants altres petits estats de l'època, que no disposaven de poder polític ni econòmic suficient. En canvi Egipte, primer productor d'or de tot el Pròxim Orient, tot mantenint relacions sempre pacífiques amb Fenícia al llarg de tota la Baixa Epoca, té totes les probabilitats d'ésser el principal client i el primer comprador de bronze que tenien els fenicis.²²

Les proves que hom pot presentar per tal de demostrar aquesta asseveració són múltiples. Ressaltem, en primer lloc, que entre les mercaderies no fenícies que foren comercialitzades pels fenicis, ocupen el primer lloc pel llur volum les manufactures egípcies —vasos d'alabastre, escarabeus, amulets—, i això fins ben entrat el segle VI.²³ Només en segon lloc podem fer esment de les ceràmiques gregues. Ens cal recordar també que a Memfis, capital del Baix Egipte, hi havia una important colònia fenícia²⁴ i que la mateixa ciutat era sens dubte el més important centre metal·lúrgic d'Egipte, com a mínim des de l'Imperi Nou.²⁵ Els seus déus locals Ptah —identificat pels grecs a Hefest— i Socaris eren precisament els protectors de la indústria metal·lúrgica, que comptava amb la col·laboració eficient dels nans patecs, tant venerats pels fenicis.²⁶ Tot ens du a pensar, doncs, que els fenicis eren els encarregats de dur a Memfis els metalls que alimentaven la indústria metal·lúrgica de la ciutat. Aquests mateixos comerciants fenicis, en abandonar Memfis, s'en devien endur les manufactures egípcies, i especialment els amulets i escarabeus de pasta vidriada,²⁷ que després tan prolíficament han aparegut per tots els punts de la Mediterrània que van rebre la influència de la seva colonització. Podem, doncs, dir, encara que només sigui una mitja veritat, que Egipte importava bronze i exportava amulets i vasos de pedra, per l'intermediari dels fenicis; i diem "mitja veritat" perquè aquests elements són els únics que, de moment, ens do-

20. J. MALUQUER DE MOTES, *Rodis i focuus a Catalunya*, a *In memoriam Carles Riba (1959-1969)*, Barcelona, 1973, pp. 222-223.

21. *Vide* nota 3.

22. J. PADRO I PARCERISA, *Datos para una valoración del "factor egipcio" y de su incidencia en los orígenes del proceso de iberización*, a Ampurias, 38-40, Simposi Internacional: Els Orígens del Món Ibèric, Barcelona-Empúries, 1977, Barcelona, 1976-78, p. 507.

23. J. PADRO, *A propos des trouvailles égyptiennes dans la Péninsule Ibérique: Considerations sur les relations de l'Égypte avec l'Occident de l'Europe à la Basse Époque*, a *Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients*, 14, *Acts of the First International Congress of Egyptology*, Cairo, 1976, Berlin, 1979, p. 509. Per a la tipologia d'aquestes manufactures, *vide* J. PADRO I PARCERISA, *Egyptian-type Documents from the Mediterranean Littoral of the Iberian Peninsula, before the Roman Conquest*, "Études Préliminaires aux Religions Orientales dans l'Empire Romain", t. 65, vol. I, Leiden, 1980, pp. 52-61.

24. HERODOT, II, 112.

25. S. SAUNERON, *La manufacture d'armes de Memphis*, a *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, LIV, El Caire, 1954, pp. 7-12.

26. SAUNERON, a BIFAO, LIV, p. 7; F. DAUMAS, *Les Dieux de l'Égypte*, "Que sais-je?", 1194, Paris, 1970, p. 79. La millor prova de la veneració dels nans patecs pels fenicis és l'abundància de troballes d'amulets amb la seva representació a les colònies fenícies de la Mediterrània occidental, amulets que moltes vegades han estat confosos amb representacions de Bes: J. VERCOUTTER, *Les objets égyptiens et égyptisants du mobilier funéraire carthaginois*, "Bibliothèque Archéologique et Historique", XL, Paris, 1945, pp. 269-270 i 274, làms. XXII i XXIII; E. ACQUARD, *Amuleti egiziani ed egittizzanti del Museo Nazionale di Cagliari*, "Collezione di Studi Fenici", 10, Roma, 1977, pp. 88-107, làms. XXV-XXXIII; M. TARRADELL I M. FONT DE TARRADELL, *Eivissa Cartaginesa*, "Biblioteca de Cultura Catalana", 13, Barcelona, 1975, p. 182; M. C. MARIN CEBALLOS, *En torno a un amuleto del Museo Arqueológico de Cádiz*, a *Habis*, 7, Sevilla, 1976, pp. 245-249, làms. V-VI.

27. Recordem que hi ha suficients indicis com per poder pensar que a Memfis hom fabricava, com a mínim, escarabeus de pasta vidriada; *vide* VERCOUTTER, *Objets...*, op. cit., pp. 340-341.

cumenta l'arqueologia i que podem atribuir, creiem que amb prou seguretat, a aquestes relacions comercials. Sens dubte, però, n'hi havia d'haver d'altres, i entre ells l'or egipci devia jugar un paper de primer ordre.

Ens queda, de totes maneres, encara una altra prova a favor d'aquestes relacions econòmiques privilegiades entre Egipte i Fenícia, relacions que segons nosaltres van convertir Egipte en el principal suport, en el motor econòmic en definitiva, de la colonització fenícia. Es tracta d'una prova que en podem dir "estètica", i que per això ha estat ben poc valorada fins ara; el seu valor provatori ens sembla, però, ben manifest. Ens referim al caràter egipciàntzans de l'art fenici, ben notori al llarg de tota la seva història.²⁸ L'explicació d'aquest fet ens sembla clara: front a les amenaces, exaccions i depredacions que els fenicis van patir per part dels imperis continentals asiàtics, assiris i babilònics especialment, Fenícia va tenir sempre en Egipte al defensor més o menys eficient i —en tot cas— interessat de les seves llibertats, a més del seu principal i més fidel client. Per tant, era lògic que, davant la barbàrie que representaven els exèrcits asiàtics, els fenicis veiessin en Egipte el paradigma de la civilització. D'aquí a imitar l'art egipci, per a reafirmar-se a ells mateixos com a poble civilitzat, només hi havia una passa.

Finalment, l'ús del bronze es massifica a Egipte durant el Període Saïta, època que coincideix cronològicament amb l'apogeu de la colonització fenícia i el començament de la grega a Occident (segles VII-VI). El millor testimoniatge d'aquesta autèntica massificació ens el donen les ben nodrides sèries d'estatuetes de bronze que posseeixen la pràctica totalitat de col·leccions egípcies que hi ha arreu del món.²⁹ De totes maneres, per citar només el cas d'una excavació concreta, podem recordar que Mariette, tot excavant el Serapeu de Memfis, va trobar, segons dades del seu inventari provisional i només entre els mesos de maig i novembre de 1851, un total de 3.054 estatuetes de bronze, totes segurament del Període Saïta, a les que cal afegir les trobades fetes malbé i no inventariades, i les que amb certesa van ésser robades durant l'excavació.³⁰ Ademés, les troballes d'estatuetes de bronze van continuar durant les excavacions de 1852.³¹ Recordem, també, que d'un dipòsit de Karnak provenen més de 10.000 figuretes semblants, i que de fet s'en devien fabricar arreu d'Egipte.

La primera part d'aquest període corespon als anys després del 669, en què Assíria va deixar de molestar a Tir, degut als creixents problemes interns assiris durant el regnat d'Assurbanipal, que van acabar amb el derrumbament de l'Imperi Assiri. Aquests anys de tranquil·litat relativa per als fenicis orientals culminen entre el 609 i el 605, quan el faraó Necau II estableix el protectorat egipci sobre Síria i Palestina, compresa Fenícia. Segurament és aquest el moment en què navegants fenicis van realitzar el periple d'Àfrica, precisament per ordre del propi Necau II.³² A Occident, el segle VII és també l'època de la màxima expansió de la colonització fenícia a la Península Ibèrica, quan la seva presència és més manifesta al S., i quan, per diverses motivacions, les seves navegacions porten als fenicis fins al fons del Golf de Lió, en busca del camí de l'Istme Aquità cap a l'estany de les Illes Britàniques.³³ Entre aquestes motivacions podem comptar la creixent competència colonial grega i el deteriorament de les relacions fenícies amb

28. D. HARDEN, *Los Fenicios*, "Colección Sumer", Barcelona, 1967, pp. 209-256 (trad. castellana), *passim*.

29. PADRO, a SGKAO, 14, p. 509, nota 29 (pp. 513-514); per no posar més que un exemple, hom pot veure la col·lecció de figuretes de bronze de divinitats que van figurar a l'Exposició d'Art Faraònic celebrada a diverses ciutats d'Espanya entre 1975 i 1976: M. ALMAGRO BASCH, M. J. ALMAGRO GORBEA, M. C. PEREZ DIE, *Arte Faraónico, Madrid, Zaragoza, Barcelona*, Madrid, 1975, pp. 181-198; aquestes figuretes pertanyen al Museu del Caire i al Museu Arqueològic Nacional, de Madrid.

30. C. ZIEGLER, *Une découverte inédite de Mariette, les bronzes du Sérapéum*, a *Bulletin de la Société Française d'Égyptologie*, 90, París, 1981, pp. 29-45, i especialment 38-41.

31. ZIEGLER, BSFE, 90, p. 31.

32. HERODOT, IV, 42; *vide* J. MALUQUER DE MOTES, *Exploraciones y viajes en el Mundo Antiguo*, "Saber es Poder", 11, Sant Cugat del Vallès - Barcelona, 1950, pp. 65-73.

33. O. ARTEAGA, J. PADRO i E. SANMARTÍ, *El factor fenici a les costes catalanes i del Golf de Lió*, a *Els Pobles Pre-romans del Pirineu*. 2 Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, 1976, Puigcerdà, 1978, pp. 129-135, amb tota la bibliografia anterior.

Tartessos.³⁴ En tot cas, ens sembla ben clar que durant aquests anys la major part d'espany —alejat o no— que els fenicis embarcaven a la Península devia anar destinat precisament a Egipte. Paral·lelament, també durant aquests anys veiem augmentar el nombre de manufactures egípcies —escarabeus i amulets— portats pels fenicis i trobats a la Península Ibèrica.

A partir de l'any 605 la situació internacional comença a complicar-se progressivament, amb la consegüent deterioració per als fenicis. Aquest any els egipcis són derrotats a Carquemis pels babilònics i perden el control de Síria i Fenícia. La guerra continua, encara que amb intermitències, els anys següents, fins que un alçament general antibabilònic esclata el 589, dirigit per Judà i Tir i recolzat pel faraó Apries. Caiguda Jerusalem, Nabucodonosor II de Babilònia posa setge a Tir. La ciutat, amparada en la seva insularitat, i sostinguda i avituallada per la flota egípcia, va resistir 13 anys abans de rendir-se a l'exèrcit babilònic el 573.³⁵ La llarga resistència de Tir i l'ajut militar constant que la ciutat va rebre d'Egipte durant el setge, només s'expliquen pels estrets lligams econòmics que els unien, i per la importància que per a Egipte tenia la dependència de Tir, la seva subministradora de bronze.³⁶ En tot cas, la caiguda de Tir va significar una autèntica catàstrofe per a Egipte, que de repent s'havia quedat sense proveïdor de bronze. Per a contrarrestar l'efecte d'aquest esdeveniment, el successor d'Apries, Amasis (568-526), es va apoderar de l'illa de Xipre, cap a l'any 565, amb l'objectiu evident de desviar cap a Egipte les rutes marítimes que venien d'Occident.³⁷ A més a més, i degut a que els fenicis sols ja no podien assegurar el subministrament regular de bronze a Egipte, Amasis va decidir aliar-se amb els comerciants grecs, als quals va concentrar a la colònia de Naucratis.

A la Península Ibèrica, mentre, la colonització fenícia entrava en crisi després de la caiguda de Tir; i si durant els primers anys del segle VI l'activitat comercial fenícia és encara manifesta a les costes catalanes i llenguadocianes, fins i tot a indrets com Empúries i Ullastret,³⁸ el seu eclipsi és total en aquestes mateixes contrades, ja a mitjan del segle VI, suplantada per l'activitat comercial dels grecs focuus.³⁹ La penetració comercial d'aquests i les seves relacions amb Egipte queden posades de manifest pels aríbals de ceràmica vidriada fabricats a Naucratis en temps d'Amasis, i distribuïts sens dubte pels grecs a la Península, des d'Empúries fins a Extremadura, passant per València, Múrcia i l'alta Andalusia.⁴⁰ Aquests grecs eren ja, amb seguretat, els encarregats de subministrar el bronze d'Occident a Egipte.

L'expansió persa, durant la 2a meitat del segle VI, s'encarregaria de col·lapsar definitivament aquestes relacions comercials, en apoderar-se primer de les ciutats gregues de la Jònia i després d'Egipte (525). Un cop desaparegut el regne de Tartessos, i establert (c. 500) un control estricte per part dels púnics de la navegació per l'Estret de Gibraltar, és molt possible que aquests es convertissin en subministradors de bronze per a l'Imperi Persa, única potència que comptava al Pròxim Orient des d'aquell mo-

34. J. PADRO i PARCERISA, *L'dat del Ferro i la Romanització a les comarques septentrionals de l'interior de Catalunya*, a Cypsela, 1, I Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (1974), Girona, 1976, p. 111; J. PADRO i PARCERISA, *L'Egipte antic i Catalunya*, "Càtedra de Cultura Catalana Samuel Gil i Gaya", XXVII, Lleida, 1976, p. 17; O. ARTEAGA, *Problemática general de la iberización en Andalucía Oriental y en el Sudeste de la Península*, a Ampurias, 38-40, Simposi Internacional: Els Orígens del Món Ibèric, Barcelona-Empúries, 1977, Barcelona, 1976-78, pp. 40-45; PADRO, a Ampurias, 38-40, p. 508; ARTEAGA, PADRO i SANMARTI, a 2 CIAP, pp. 133-134; PADRO, a SGKAO, 14, p. 510.

35. PADRO, *Egipte antic...*, cit., p. 17.

36. PADRO, a Ampurias, 38-40, p. 508; ARTEAGA, PADRO i SANMARTI, 2 CIAP, pp. 134-135; PADRO, a SGKAO, 14, p. 510, nota 30 (p. 514).

37. PADRO, *Egipte antic...*, cit., p. 17.

38. ARTEAGA, PADRO i SANMARTI, 2 CIAP, p. 130; M. A. MARTIN y E. SANMARTI, *Aportación de las excavaciones de la "Illa d'en Reixach" al conocimiento del fenómeno de la iberización en el norte de Cataluña*, a Ampurias, 38-40, Simposi Internacional: Els Orígens del Món Ibèric, Barcelona-Empúries, 1977, Barcelona, 1976-78, pp. 431-447.

39. ARTEAGA, PADRO i SANMARTI, a 2 CIAP, pp. 132-133.

40. J. PADRO i PARCERISA, *Los objetos de tipo egipcio de la necrópolis de "El Molar" (Sant Fulgenci, Alicante) y su problemática*, a Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense, 2, Castellón de la Plana, 1975, pp. 139-140; PADRO, *Egipte antic...*, cit., p. 20; M. J. ALMAGRO GORBEA, *Revisión del recipiente de Naucratis de Ibiza*, a Trabajos de Prehistoria, 35, Madrid, 1978, pp. 410-412.

ment. La qüestió, però, no suficientment documentada, haurà d'ésser estudiada amb més deteniment. En tot cas, és ben probable que la reaparició d'amulets egipcis de pasta vidriada al segle IV a la Península, sigui un indicatiu de nous intents d'Egipte, durant les darreres dinasties indígenes (XXVIII a XXX, del 404 al 341), per reprendre les seves adquisicions de bronze occidental, potser ja per l'intermediari del món púnic.

En presentar aquesta comunicació, som conscients que la major part de la nostra argumentació reposa només en proves circumstancials, la significació de les quals pot ésser discutible. De totes maneres, el resultat final ens sembla que té com a mínim el valor d'ésser coherent, mostrant com el bronze —comparat per algú al petroli dels nostres dies— era determinant en els interessos econòmics de les grans potències de l'Antiguitat. Esperem que, a l'espera de noves proves i de les correccions que, sens dubte, caldrà introduir-hi, aquest treball pugui —com a mínim— ésser tingut en compte.

